

VEKERDI LÁSZLÓ

„ha valaki bent van a sárban,
nagyon rossznéven veszi, ha valaki
azon kívül van.”

DR. MAJERSZKY KLÁRA: DR. SÁNTHA KÁLMÁN (1903–1956)

„Sántha Kálmán nagyon tárgyilagos ember volt, igyekszem én is az lenni”, írja a Bevezetésben Majerszky professzorasszony. Beváltotta tervét: a könyv, az első Sánthamonográfia szigorú, jól dokumentált, gazdaságosan felépített, tárgyilagos mű. Visszafogott és adatokra-dokumentumokra szorító ott is, sőt éppen ott leginkább, ahol még olvasni is nehéz a közölt jegyzőkönyveket-jelentéseket indulatmentesen. Éppen így, a maguk kommentálatlan nyersségében és már szinte valószerűtlen valóságában válnak azután ezek a szövegek egy nagy tudós és tiszta ember meghurcoltatásának és megkínztatásának bizonylatain túl egy egész rendszer, egy egész honi korszak, de túl ezen az egész nemzetközi tudományos közösség mentalitásának és magatartásának a jellemzőivé. A könyv nem vádol és nem dicsér: a megnyíló levéltárak lehetőségeit kihasználva föltár.

Föltáró funkciójának megfelelően terjedelem tekintetében „A Sántha-ügy” című fejezet uralkodik a könyvben, a 168 oldalból 110. Azért „terjedelem tekintetében”, mert egyébként anélkül, hogy ezt így bárhol ki kellene mondani, Sántha Kálmán uralkodik a könyvben: az ő tudományos, professzori, emberi jelentősége és jelenléte miatt növekszik a Sántha-ügy egy korszak s vezető politikusainak tudósainak jellemzésén túl egy egész ország ügyévé, máig meghatározó vonásokkal és megszívlelendő intelmekkel. Tán épp ezért válhat a könyv – túl dokumentáris értékén s tán még tárgyilagosságán is túl – írói alkotással, Sánthához méltó remekeléssé.

Tárgyilagosságának és az „ügyre” összpontosításának megfelelően Sántha Kálmán életéből a könyv kizárólag az „ügy” szempontjából fontos momentumokat emeli ki. Látjuk a nagy családban felnövekvő életvidám diákot (szó szerint látjuk, mert az ízléssel válogatott fényképek sorában ott látható az öt Sántha-fiú, amint épp két alkalmasan kiválasztott fatörzs között támaszkodik egymás fölött); a „sub auspiciis gubernatoris” avatott doktorral ez alkalomból készült interjúból pedig megismerhetjük a Schaffer klinika díjtalan gyakornokának tudományos érdeklődésén és első eredményein-sikerein kívül emberi-politikai tisztességét. Ezt a három jellegzetességet: a tettekézséget, az eredményes tudományos és gyógyító munkát, az emberi és politikai tisztességet illusztrálják azután egyre gazdagabban és táguló körben a további adatok, kiegészítve egy született nagy professzor mind szebben kibontakozó vonásaival; külön szépsége a könyvnek, hogy jellemez apróbb vonásaival is; ahogyan például 1939 júliusában, professzori kinevezésének kézhezvételekor „felpattant kerékpárjára – természetesen hátrafelé – és körbeciklizte az idegklinika előtt levő nagy csoportot, (mely azóta megszűnt) a klinika tagjainak ámulatára”. (Az olvasó ekkorra már tudja, hogy gimnazista korában ez volt Sántha egyik kedvenc „mutatványa”.) Vagy ahogyan felemlíti a vidám klinikai

Szilvesztereket, a Prof. jókedvű közreműködésével. „Egyébként Sánthának tanítványai voltak a barátai, jól mondta Róla egyik tanítványa, Horváth András: »A Prof. köztünk a legidősebb fiú.« Félórákat elállodogált tanítványaival vizit után az emeleti lépcső tetején kulcsaival játszadozva, »a világ dolgait« megbeszélve.” Ebbe a barátságba belefért, épp ebbe fért bele a legszigorúbb orvosi és tudományos fegyelem; Majerszky Klára ezt is jellemző esetekkel-anekdotákkal illusztrálja. Csak így, ezzel a szigorúsággal és barátsággal sikerülhetett megteremteni szó szerint a semmiből Debrecenben Magyarország első, világviszonylatban is kiemelkedő idegsebészeti műhelyét, amely egyúttal a Sántha-iskola tüneményes kibontakozása is volt. A küzdelmeket és eredményeket Majerszky ismét tárgyilagosan és számszerűen ismerteti; annál meggyőzőbben hat jellemzőként egyetlen rövid mondata: „Hősi idők voltak.” Az úttörés minden fáradtságával, nehézségével, szépségével, örömeivel. „Ma ez mind rutin és természetes: az »őrző« begyakorolt egészségügyi személyzettel – hol volt ilyen akkor? A semmiből teremtettük meg, magunkat »gyakoroltuk be«, és mindig velünk volt Ő. Sem ő nem ismerte a fáradtságot, sem mi. Megtanultuk tőle a pontos dokumentációt, a csodálatos precíz műtéti rajzokat, illusztrációkat, a térbevetítést, a röntgenképekkel együtt történő konstrukciós értelmezését pl. a tumor elhelyezkedésének, együtt néztük vele a tumor szövettani képet, és együtt örültünk az egyre jobb és jobb eredményeknek. Akik vele éltünk és dolgoztunk 1951-ig, megtanultuk, hogy mi az a magasabbrendű öröm, igen, boldogság, amit a szakma végzése adhat.” Nem lehetne szebben és pontosabban összefoglalni a nagy professzor körül felnövekvő iskola lényegét, amelyhez az „öröm” és a „boldogság” ugyanúgy hozzátartozik, mint a pontos megfigyelés, a precíz munka, a megfelelő módszerek, a találékonyság, az új feladatok megoldása. Meglehet éppen ez a „hősi idők” tudományszociológiai feltétele. És akkor már csak ezért is vagy ostobaság, vagy szemforgató gonoszság volt felkínálni Sánthának, hogy klinikai katedrjától való megfosztása után „folytassa” idegsebészeti munkáját Balassagyarmaton.

Egy nagy professzor – ezt is világosan látja Majerszky – nem igen vonhatja ki magát a történelem s a társadalom nagy mozgásaiból. Sántha Kálmánt pedig egész neveltetése, ifjan kialakított racionális világlátása, feltétlen tárgyilagosága, mélyseges embersége és segítőkészsége, radikális következetessége és megalkuvást nem tűrő tisztesége eleve érzékennyé tette mindenféle elnyomással, hatalmaskodással, ostobasággal, sunyisággal, álnoksággal, képmutatással szemben, és eleve az elesettek és kisemmizettek oldalára állította. A háború szörnyűségeiben klinikája természetesen szolgált üldözöttek menedékéül, a front közeledtével pedig egymaga erélyesen tiltakozott az Egyetem evakuálása ellen. Ettől a perctől kezdve Sántha Kálmán élete elválaszthatatlanul összefonódott a debreceni Egyetemmel. „Sántha Kálmán – idéz Majerszky Kiss F. József 1993-as *Debreceni Szemle*-tanulmányából – 1944. október 8-án a legkritikusabb időkben vette át a Halleba menekülő Csilléry Andrásztól a dékáni tisztséget. Gondoskodott az igazgató nélkül maradt elméleti intézetek, klinikák ideiglenes vezetőinek megbízásáról (ő maga az Anatómiai, Kórbonctani, Törvényszéki Orvostani Intézetek és a Bőrklinika tevékenységének ideiglenes vezetését vállalta). A Kari Tanács segítségével átszervezte a tanév oktatási rendjét. Intézkedett a szigorlati bizottságok felállításáról. Átmeneti korlátozó intézkedésekkel sikerült enyhíteni a világítási és fűtési gondokat. Sántha Kálmán határozott, gyors és hatékony intézkedéseinek köszönhetően a háború utáni Magyarország első működő egyeteme a Debreceni Tudományegyetem volt.” A kar 15 tanszékvezető professzorából 4, hat c. rk. tanárból 1, 52 magántanárból 6, az 198-as létszámú tansegédszemélyzetből 52 maradt szolgálati helyén. Órájuk alapította Sántha

az oktatást, tartotta bennük a lelket, és várta 1945 tavaszán-nyárelején a lassanként hazaszivárgókat. Már az is megnyugvást és bizalmat keltett az emberben, ha látta sebesen siklani biciklijén hófehér köpenyében a klinikatelepet a Tudományegyetem új főépületével összekötő hepehupás gyalogösvényen. És könnyen láthattuk, mert számtalanszor megtette az utat. Feltehetően a politikai szerepeket, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökségét (dr. Juhász-Nagy Sándorral), később a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság debreceni csoportjának elnökségét, a Magyar Szabadságharcos Szövetség Debreceni Csoportjának megyei elnöki tisztségét is főleg az Egyetem érdekében vállalhatta el, bár az is kétségtelen, hogy „Sántha bízott – mint mi mindnyájan – az ország többpárt-rendszeren alapuló demokratikus átalakulásában”. És tulajdonképpen ezzel kezdődött „A Sántha-ügy”. Ezzel a bizalommal.

A Sántha-ügy iratait Majerszky Klára nemigen kommentálja, nem jegyzeteli. Időrendben egymás után rakva önmagukért beszélnek s kirajzolják a per teljes történetét. Majerszky ritka közbeszólásai inkább csak néhány téves nézet korrigálására szorítkoznak. Figyelmeztet például, hogy a látszat ellenére a per megindítására „fölülről” adták meg a jelet, nem Debrecenből indult. Hiszen amikor Sántha 1948 novemberében – régi pacifista meggyőződésére hivatkozva – lemondott a SzhSz Debreceni Csoportjának elnöki tisztségéről, és a Hajdú megyei Pártbizottság erre fel durva sajtótámadást indított ellene, akkor ezt még Horváth Mártonon keresztül maga Rákosi állította le és részletes jelentést kért. Nem jött még el az ideje fellépni Sántha ellen. Persze addig se nyugodtak: az elvtársak igyekeztek a lehető legtöbb terhelő adatot összehordani Sántha ellen. Még felesége fél éves londoni tanulmányútját is felróták neki: „Visszajövele után megbízható hírek szerint azt a kijelentést tette, amennyiben nem lettek volna gyermekei Magyarországon, úgy többé nem jött volna vissza.” „Ami – fűzi a mondathoz fanyar humorral Majerszky – a rólam szóló »megbízható hírt« illeti, sajnos nem lehet igaz, egyrészt nemcsak gyermekeim, hanem férjem, édesanyám és nagymamám volt Magyarországon, másrészt – nem tagadom – én még meggyőződéses és hithű »Ninocska«-ként voltam kinn Angliában. »A rózsaszínű szemüveg« csak hazatértem után 1949-ben »hullott le a szememről«. Ezt prof. Jefferson 1957-ben a brüsszeli világkongresszuson barátsággal bár, de a fejemre olvasta W. Penfield jelenlétében.” Még külön kis személyes anekdotát is közöl Majerszky kezdeti párthűségének illusztrálására: „49 elején a párttisztogatás során kizártak a pártból (nem voltam jelen). Mikor elképedve közöltem a Prof.-al, hogy »Képzeld kizártak a pártból!« – rövid angol pipáját a szájából kivéve azt mondta: »Hálás leszel nekik még ezért!« És teljesen igaza volt. Nagyon rossz szul esett, de szabad ember lettem.”

Sántha mindig szabad emberként, nyíltan, világosan, félreérthetetlenül szólt egy olyan világban, ahol mindent „felülről” és „háttérből” irányítottak, konspiratív és manipulatív módszerekkel, ahol még a legfőbb irányítók maguk sem voltak szabad emberek, és ahol egyre inkább a félelem, a színlelés, a hazugság hálója kerített be mindent. Ezzel került szembe lépten-nyomon Sántha nyílt szókimondása. Ahogyan például a Magyar Tudományos Tanács 1949. augusztus 26-i ülésén a tudományos kutató intézetekként kijelölendő klinikák kiválasztásakor kiáll Környey István mellett, s ahogyan a Gegesi Kis Pál Gyermekklinikájával kapcsolatban elhangzott „kozmpolitizmusra” utaló vádak nyomán szükségesnek látja tisztázni a maga elszánt és elvi kozmpolitizmusát, a jelenlévők általános megrökönyödésére és félelmére.

Sántha felszólalását az ülés jegyzőkönyvéből idézi Majerszky, illetve Madár János párttitkár két (fel)jelentéséből, melyet Alexits Györgynek, a MTT főtitkárának kül-

dött, aki azután Gerő elvtársnak továbbította. „Az én véleményem szerint – kommentálja Alexits a jelentéseket – mindkettőből az sül ki, hogy Sánthának fogalma sincs arról, mi a tartalmuk ezeknek a szavaknak, mint »kozmpolitizmus, hazafiság« stb. Sántha – szerintem – aktív sovinizta, van benne egy adag spontán materializmus és az, amit ő kozmpolitizmusnak nevez, zűrzavaros fantazmagória, valami olyan együttműködésről, amilyent valójában a proletár internacionalizmus tehet lehetővé”.

Alexits György kiváló matematikus, eminensen racionális elme, széleslátókörű és tisztességes ember volt, régi illegális kommunista. Feltehetően valóban ez volt a véleménye Sántha kozmpolitizmus és hazafiság felfogásáról, és nem tulajdonított nagy jelentőséget neki. „Azt hiszem – folytatja –, hogy ha van egyáltalában »Sántha-ügy«, akkor azt részben az egyes elvtársak merevsége idézte elő, olyan elvtársaké, akik nem ismerték fel annak a jelentőségét, hogy egy polgári tudós esetleg jószándékú, de zagyva politikai elképzeléseit milyen frazeológiába burkolja, és szavakon nyargalva elriasztották Sánthát attól, hogy a szavak mögött a lényeget felismerhesse.”

Nem tudható, mennyiben igyekezett itt Alexits „menteni” Sánthát: mindenesetre Sántha épp a szavak és a frazeológia mögötti lényeget ismerte fel mindenkinél világosabban és mondotta ki félreérthetetlenül. És az ideológiai különbségek miatt lemondott MTT-beli tagságáról: „Tudományos és kultúrpolitikánk irányát olyannak látom, amellyel nem tudok azonosulni. Változtatásokra törekedni kilátástalanságra ítélt feladat volna, és nem is vindikálhatom magamnak. Nem tartanám helyesnek és becsületes dolognak, ha a Tanács munkáját ellentéteimmel még nehezebben, viszont – úgy érzem – jogom van ahhoz, hogy belső meghasonlások ellen védekezzem. A legszigorúbban szakmai területen kívánnék dolgozni, ahol – azt hiszem – változatlanul hasznos munkát tudnék végezni.

Végül kérem szeretném az Elnökséget, hogy azt a fizetéspluszt, amely legkitűnőbb professzortársaim elé helyez és amelyet nem látok indokoltnak és megérdemeltnek, megszüntetni szíveskedjék.”

Ám a professzornak, ellentétben a tudóssal, szakmai kötelességeihez tartozik az állásfoglalás az egyetem és az oktatás kérdéseiben. „Az történt, hogy 1950 őszén Debrecenben kari ülésen tárgyalták a katonai oktatás egyetemi bevezetését (amely egyébként a Horthy-korszakban rendszeres volt), és Sántha ez ellen tiltakozott, sőt rémült professzortársai között, akik természetesen egyhangúlag megszavazták az oktatást – hiszen ez volt a »penzum« – követelte tiltakozásának jegyzőkönyvbe vételét.” Don Quijote-i tett volt? Bizonyára, de ez szükségképpen következett egész világlátásából, feltétlen békepártiságából, tisztességéből. Ma látjuk, vagy helyesebben még ma se látjuk Sántha logikusan végiggondolt kozmpolitizmusának az igazát: aki készül a háborúra, az előbb-utóbb háborúba keveredik; mindenféle honvédelem valaki ellen irányul, és a hazafiság legyen még oly tiszta szándékú, bezárkózásra és gyűlölködésre vezet.

A harcászati oktatás ellen: tiltakozás után Sánthát „felhívták az Eü. Minisztériumba Orbán László elvtárshoz, aki a beszélgetés végén azt mondta neki: »Professzor Úr, most már nem is ellenfél többé, hanem ellenség!« Sántha ekkor felajánlotta (immár másodsor), hogy lemond tanszékéről, de ezt természetesen nem fogadták el. Erről később így ír Sántha egy feljegyzésében: »Ha akkor közlik velem, hogy nem dolgozhatom tovább a tanszéken, zokszó nélkül tudomásul vettem volna. Megértettem volna, hogy a mai hidegháborús légkörben a tolerancia nem lehet ugyanaz a gondolat- és szólásszabadság terén, mint egy polgári demokráciáé zavartalan békekörülmények között. De nem ez történt.”

Nem is történhetett, hiszen Sántha nyíltságával, becsületességével, belátásával szemben a Párt hazugságokra, látszatokra, színlelésre építő és számító konspiratív-manipulatív erőszakossága állott. A Párt által tervezett és lebonyolított szcenárió szinte magától bontakozik ki így a dokumentumok sorjázásából.

1951 január 17: termelési értekezlet az idegklinika tantermében, ahol a MDP klinikai I. alapszervezetének titkára – egy szigorú medikus – durva személyeskedő támadást intéz a professzor szakmai tekintélye ellen. „Viselkedése példátlan volt. Az uszításnak, a munkafegyelem bomlasztásának és a közösségi erkölcs destruálásának a legalacsonyabb rendű módszerét vette igénybe. A történetek után kénytelen vagyok tiltakozni az ellen, hogy az Idegklinikára belépjen” – írja pár nappal később Sántha a dékánnak, és kéri, hogy a hallgató rövidesen esedékes szigorlatát másnál tehesse le. A dékán nyomban válaszol, kioktatva a professzort, hogy a hallgató „az Idegklinika termelési értekezletén nem mint szigorló orvos vett részt, hanem a Magyar Dolgozók Pártja I. alapszervezetének titkáráként”. Mint szigorló orvosnak viszont joga van a kötelező klinikai gyakorlatok elvégzésére és kizáró körülmények hiányában a professzor nem zárkozhat el szigorlatoztatásától.

Mintha a középkori jogi elmélet ébredt volna újra a dékán elvtárs rabulisztikájában a „párttitkár két teste” formájában; mindenesetre a Prof. annak rendje s módja szerint leszigorlatoztatta a Párt felkentjét szigorló orvosi testében. A párttitkár-afér a nagy színjátéknak azonban csupán a nyitánya volt. A következő lépés Sántha szakmai és professzori tekintélyének a megingatására a „sztahanovista ügy” volt.

Négy hallgatói levél szolgált a konstrukciós per alapjául; négy negyedéves medikus (kettőt hiába keresett Majerszky az egyetem névsoraiban) jelentett Sántha 1951 február 14-i előadásáról, amelyben „az elmebetegségeket kiváltó tényezőkről volt szó”. Az egyik levél gondosan csoportosítva fel is sorolja az említett számos tényezőt, második csoportként a hatból a kimerültséget. Itt is több faktor került említésre, jelent a medikus. „S végül a rivalizációval járó megváltozott lelkiállapot, – az állandó szorongásérzés, a lemaradástól való félelem is lehet aetiológia, mint pl. sztahanovistáknál manifestálódó – elmebetegség, ahol nem annyira a testi kimerültség, mint éppen a pszichikus tényező dominál. (Hiszen a marathoni futók példájából látjuk, hogy a testi kimerültség és elmebetegség összefügg)” – idéz vélhetően az órán készült jegyzetéből az egyik saját névvel feljelentő medikus. A hallgatói névsorban nem szereplő hallgató már határozottabban fogalmaz: „... énszerintem kérdéses, hogy a Szovjetunió sztahanovistái között fordult-e elő a későbbiekben elmebetegség?”

A költői kérdésre a Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Osztályának 1951 március 3-i osztályvezetőségi ülése felelt: „Havas főigazgató bejelenti, hogy értesülése szerint a debreceni Idegklinikán Sántha professzor előadásában olyan kitéltet használt, hogy a sztahanovisták között gyakrabban fordulnak elő bizonyos elmebetegségek. Kíváncsún tartaná, ha az Akadémia erről a kérdéstről nyilvánosan vitát rendezne, és Sántha professzor ott próbálja megvédeni álláspontját.” A következő, 1951. március 16-i osztályvezetőségi ülésen Hamvas András felolvassa a négy medikus-levelet, majd az osztályvezetőség „úgy határoz, hogy levélben felkéri Sántha professzort, hogy kijelentését statisztikai adatokkal támassza alá, és megkérdezi, hajlandó-e álláspontját nyilvános akadémiai vitában megvédeni”. A jegyzőkönyvet felterjesztik az Akadémia Elnökségének, és kéri a választ. Ruzsnyák István elnök 1951. április 16-án válaszol: „Az elnökség határozata értelmében egyelőre sem Sántha Kálmán nyilatkozatai, sem Issekutz professzor kritikája ügyében semmilyen lépés nem kívánatos.” Sántháék sem sejtik a veszélyt:

Majerszky ezt egy hosszú, nyugodt hangú oktatási jelentés idézésével illusztrálja. De Madár párttitkár „Feljegyzés”-e 1951. március 31-én „Veres elvtárs részére” mutatja, hogy suttymban teljes erővel folyt már a leszámolás előkészítése.

Ez az 1951 május 31-i Madár-jelentés a kötet legérdekesebb, legáruklódóbb dokumentumainak egyike. Részletesen beszámol a fejleményekről, hogy t. i. az elnökség eleinte az akciót „nem találta időszerűnek”, ámde a május 26-i osztályvezetőségi ülésre már megérkezett „az Elnökség leirata, amelyben felszólítja az Orvosi Osztály vezetőségét, hogy idézze meg Sántha Kálmánt, és szólítsa fel sürgősen arra, hogy nyilvános vita keretében terjessze elő azokat a bizonyítékokat, amelyekre állítását alapozza”. Mindjárt ki is tűzték a vitát június hó 1-jén 1/2 6 órára, és „Rajna osztálytitkár elvtárs expressz-ajánlott levélben értesítette Sántha professzort arról, hogy az osztályvezetőség nyilvános ülésen kér tőle magyarázatot. Ugyanakkor értesítette a Titkárság Debrecenben Kellner és Pécsert Ernst elvtársakat az ügy jellegéről, hogy egy esetleges reakció szervezkedésre készüljenek fel”. Mellékeli Sántha május 29-én érkezett válaszát, amiből egyébként napnál világosabban kiderül, hogy bármiféle „nyilvános magyarázat” szükségtelen és egyenesen nevetséges az erőltetése. Ez persze Madár elvtársat egyáltalában nem zavarta: nevekre és szerepekre lebontva részletezi, hogyan gondolták el az osztályülés lefolyását. Havas elvtárs már el is kezdte a kiválasztott akadémikusok betanítását. „Itt a legnagyobb nehézséget az képezi, hogy Nyíró professzor, a tervezett első felszólaló azt kívánja leszögezni, hogy Sántha kizárólag ott követett el hibát, hogy elméletileg helyes fejtegetést helytelen példára alkalmazott, mert a sztahanovistáknál nyilvánvaló módon nem játszhatnak szerepet a negatív emocionális reakciók. Ennélfogva itt nem tudományos, hanem kizárólagosan politikai kérdéssről lehet szó. Amikor rá akartuk venni Nyíró professzort, hogy Sántha példájával kapcsolatosan az egész fejtegetés tudománytalanságát domborítsa ki, erre nem mutatott hajlandóságot.” Kerestek hát gyorsan mást, aki mutatott. Nyíró (maga)mentő ötletét a „példa” helytelenségéről pedig kiszáratva kitűnően hasznosította Doleschall elvtárs, aki Sántha tanszéktől megfosztásakor untilg a „példa” alapvető szerepét és fontosságát hangsúlyozta az előadásokban, s ezzel kapcsolatban a professzor fokozott felelősségét. Hiába magyarázta Sántha kristálytisztán, hogy a rekriminált előadásban nem „példáról” és nem általában „sztahanovistákról” volt szó, hanem egyfajta circulus vitiosus-ról: kiélezett versenyhelyzetekben fellépő kényszerek, szorongások, félelmek, feszültségek, letörések fizikai és szellemi teljesítőképeséget rontó és ezáltal a negatív emocionális statust tovább erősítő hatásáról. Az elvtársak nemigen érthették meg persze Sántha érvelését, különben aligha mulasztották volna el a kibernetika „imperialista bűnében” is elmarasztalni.

A június hó 1-én tartott nyilvános osztályülés teljes terjedelmében közölt jegyzőkönyve mutatja, hogy a gyűlés pontosan úgy zajlott le, ahogyan Madár elvtárs május 31-én jóelőre jelentette Veres elvtársnak, aki – amint Majerszky kiderítette – „a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága Ellenőrző Osztályának volt a vezetője. Hozzá kellett jelenteni minden kiemelkedő személlyel kapcsolatos dolgot – és hát Sántha végeredményben valaha az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke volt.” Így működött a párt-apparátus; úgyhogy a meglepő és félelmetes nem is annyira az ülés teljes és tökéletes előre megtervezettsége, mint inkább a szereplők – kiemelkedő akadémikusok és nem kevesen elsőrendű intellektusok – szembetűnő igyekezete a „túlteljesítésre”. Szentágothai János nem is mulaszthatta el okos vagy naiv segítő-készséggel megjegyezni, „hogy a vita nem eléggé vette figyelembe azt, hogy Sántha – amint leveléből világosan kitűnik – a sztahanovizmussal szemben teljesen pozitív álláspontra helyezkedik”. Szent-

ágothai professzort nyomban hosszú és lekezelő kioktatásban részesítette Fogarasi Béla, mint filozófus, csatlakozott hozzá Szluka Emil Sztálin elvtárs szavaival szólva, „hogy nálunk is vidámabb lett az élet”, majd Ernst Jenő leplezte le Sántha kétszínűségét, „hogy az uszításnak szánt tanítás a kritikátlan medikusok felé nyilvánosan történt, míg a sztahanovizmus elismerése önmagában fülbegyónásszerűen történt. Meggyőződhettünk arról, hogy Sántha akadémikus kifelé mit mondott, és egy levelében bizalmasan mit suttogott meg”.

Az elhangzottakra Sántha igen röviden reflektált. A hosszú disputában a legemberibb és legbarátibb hozzászólást a sztahanovisták most megismert képviselőjétől, Pioker Ignáctól hallotta, barátibbat, mint akadémikus társaitól. Ezen „számára kötelező kinyilatkoztatás után – rögzíti a jegyzőkönyv – engedje meg az osztály, hogy mint ideggyógyász és mint férfi szóljon néhány szót. Mint ideggyógyász teljes figyelemmel kísérte ezt az ülést, teljesen megértett mindent, és teljesen természetesnek is talál mindent. Másképpen nem is várhatta volna ennek az ülésnek a lefolyását. Mint férfinak, aki már 15 éves korában nézett először szembe az étellel, és aki mindig az igazság mellett állt – tudomásul kell vennie mindent. Ezeket kívánta hangsúlyozni.”

Majd Rusznyák István összegezése után az Orvosi Osztály rendes- és levelező tagjai zárt ülésre vonultak vissza, ahol Haynal Imre és Kerpel-Fronius Ödön óvatos intéssel mit sem törődve 14 szavazattal 5 ellenében kizárára javasolták Sánthát. A javaslatot az Akadémia Elnöksége 1951. június 18-i ülésén emelte határozattá és szentesítette. Környey István, aki betegsége miatt nem volt jelen a június 1-jei ülésen, levelet írt Rusznyáknak, akivel még Szegedről tartotta a barátságot. A levél nem volt feltalálható, de Rusznyák válaszából sejthetően arra kérhette, hogy lépjen közbe: legalább a katedráján hagyják meg Sánthát, ne fosszák meg tőle az országot. Az mindenesetre világosan kiderül Rusznyák leveléből, hogy ha ezt kérte, hiába kérte. A katedrától való megfosztás ugyanolyan előre elhatározott tény volt, mint az akadémiairól való kizárás.

A katedrától való megfosztást dr. Doleschall miniszterhelyettes elvtárs celebrálta június 5-én Debrecenben. Az erről készült jegyzőkönyv a maga nemében még szomorúbb olvasmány, mint az akadémiai kizárás, afféle „kommunista barokk” díszletekkel megrendezett – és tragikomikus mozzanatokot sem nélkülöző – színjátéka. Debrecenben Doleschall a nyers erőszak nevében diktál, egyszerre szemfogatóan és cinikusan. Az akadémiai színjáték célja Sántha tudományos tekintélyének a megtépázása volt, a debreceni fegyelmi eljárásé és az azt közvetlenül követő rendkívüli kari ülésé a profeszszori tekintélyének a lerombolása. A fegyelmi eljáráson, mivel Doleschall nyilatkozásra szólítja fel, Sántha hosszabban és konkrétan válaszol. „Nem vállalom felelősséget azért, amit egyáltalában nem mondtam és nem tettem. Miután kész helyzetet látok, tudomásul veszem. Nem tudok védekezni olyan ellen, ami nincs. Az előadás egyáltalában nem úgy zajlott le. Leveletem azt hiszem, teljesen érthetően írtam meg az Akadémiának. Védekezésnek helye nincs, úgy érzem védekezéssel lealacsonyítanám magam, miután koholmány alapján elindult és alaposan megorganizált boszorkányper indult meg ellenem. Tisztában vagyok azzal, hogy az erősebb fél győz, egyben azonban én vagyok erősebb: erkölcsiekben. Az eseményeket kritikus szemmel nézem. Annak idején Szántó György VKM főosztályvezetőnek és utóbb Orbán csoportfőnöknek is megmondtam: ha megúnnak, tudomásul veszem. Egyet ne kívánjanak, hogy saját becsületemet feladjam.” Láttá pedig valószínűleg azt is, hogy éppen ezt kívánják tőle, s tán nem is csak a „Párt”! „Én ideggyógyász vagyok. Miért hatott meg az akadémiai ülésen jelenlévő sztahanovista magatartása? Mert emberi volt. Igyekezett emberien meg-

győzni a maga igazáról. Miért volt a többi másmilyen? Csak ezzel a hasonlattal tudok élni: ha valaki bent van a sárban, nagyon rossznéven veszi, ha valaki azon kívül van” – mondja a fegyelmi határozat kihirdetését követő „beszélgetésben” Doleschallnak. És teljes határozottsággal visszautasítja az ajánlatot, hogy vigye magával Balassagyarmatra a klinikájáról az egész műtőt. Nem volt hajlandó a régiót megfosztani idegsebészeti centrumától. Pusztá kézzel vonult a száműzetésbe, ezentúl nem vesz sebész műszert a kezébe.

Hamarosan igazolódott, hogy ebben is jól döntött. Néhány év alatt olyan klinikát nevelt fel, amely megállott a saját lábán, és jól ellátta az országrész idegsebészeti teendőit nélküle is. A nehezebb esetekben pedig a debreceniek diagnosztikus célból rendszeresen konzultáltak a Proffal. A távolból is vezette a munkájukat, s olykor tán a késüket is. De még sokkal többet tett ennél. Sántha Kálmán Balassagyarmaton országos érvényű és hatású reményforrássá és legendává növekedett, a helytállás és a becület nem-egészen-reménytelenségének eleven példájává.

Balassagyarmati életüket Majerszky tömören ismerteti és szemléletesen; még arra is jut helye, hogy egy találó anekdotával érzékeltesse, mennyire befogadta őket a nőgrádi nép. A könyv ügy-centrikusságának megfelelően a hangsúly itt is a rehabilitáció ismertetésére esik. Sántha maga nem bízott rehabilitációjának lehetőségében, és soha egyetlen lépést sem tett érdekében. Majerszky újságcikkekből, magánlevelekből, archivált jegyzőkönyvekből állítja össze a rehabilitációs-ügy részleteit, amelyek sokkal bonyolultabbak a boszorkányper lépéseinél. Érthető, hiszen a rehabilitáció a kizárásaltanszékfosztással ellentétben nem volt előre megkomponált. Azután meg az olvadás-visszaszigorodás nagy hullámai is módosították a menetét. De a DOTE pártvezetősége részéről Fehér Ottó párttitkár 1955 őszén nagyon határozottan Sántha tanszékére való visszahozása mellett foglal állást. Went István professzor (Sántha régi barátja) közvetítésével október elején találkozott az akkor épp Debrecenben tartózkodó Sánthával, hosszan beszélgetett vele, és igyekezett tisztázni, „hogy melyek azok a feltételek, amelyek között működni tudna”, számol be az október 7-én megtartott Párt Vezető Bizottság ülésen. A PVB – amint az ülés jegyzőkönyvéből kiderül – mindenesetre még ekkor is valahogy úgy képzelte el, hogy majd „ellenőrzésük” alatt tartják és „segítik” „Sántha elvtársat”, „hogy túljusson az álláspontján, amiben nem ért egyet, és ne jusson az egyetemi polgári ideológia hatáskörébe, hanem megértse és támogassa pártunk munkáját, amennyire tőle telik, és gondolkozásmódja megengedi”. Nem kevésbé érdekes és az egész „olvadásra” jellemző Fehér elvtárs záró megjegyzése: „A beszélgetés fontos részleteit, melyet Sántha professzorral folytattam, Tariska Jolánon és Haberland Katalinon keresztül visszahallottam, akiknek Sántha professzor elmondta a legfontosabb dolgokat. Nem figyelmeztettem előre, mert természetesnek vettem, hogy nem viszi ezt nyilvánosság elé. Utólagosan figyelmeztetéssel éltem az indiszkrécióra vonatkozóan, mely egy ilyen ügynek legfeljebb csak árthat.” Mindenesetre Fehér elvtárs a „Sánthával történt beszélgetés után sürgősen felutazott Budapestre a Párttal [Andics Erzsébet] és a Minisztériummal [Simonovits István] dűlőre vinni a rehabilitáció ügyét. Debrecenben 55. október 18-án tartott PVB ülésen beszámolt az egyelőre »félsiker«-ről (Simonovits nem kedvelte Sánthát).” A jegyzőkönyvből közölt részlet mutatja, hogy mennyire igaza volt Sánthának, amikor meglehetősen rezignáltsággal fogadta a rehabilitációs tapogatózásokat.

Nem állt jobban az ügy az Akadémián sem. Andics Erzsébet ugyan (miután beszélt a betegsége súlyosbodása miatt a Honvéd Kórházban, Juhász Pál osztályán tar-

tózkodó Sánthával) 1956 áprilisában – „miközben a Petőfi Körben és másutt folynak a heves politikai viták” – utasította az MTA Elnökségét a rehabilitációs-ügy lefolytatására, de az Elnökség nagy ravaszul úgy akarta beállítani, mintha Sántha a – különben jogos – kizárása óta tanúsított lelkiismeretességével és odaadóan végzett gyógyító munkájával érdemelte volna ki a visszavételt. „Hát Andics Erzsébet nem ismerte jól Sántha Kálmánt, de még csak azt sem tudta, hogy mi egy tudós önérzete, büszkesége, – ha beleegyezett, hogy ezt a megalázó fogalmazást elküldjék Sánthának, és azt hitte, hogy ezt el fogja fogadni” – kommentálja Majerszky az Elnökség visszavételi-javaslatát. Dokumentumok hosszú sorával mutatja azután be, hogyan kényszerítette Sántha a rohamosan demokratizálódó politikai légkörben az Akadémiát hibája teljes beismerésére és a tisztességes rehabilitációs formulára. Nem azért, mintha magának kívánt volna elégtételt. Még csak nem is azért, hogy ügyét magukénak tekintő barátainak és tanítványainak ne szegje kedvét. Következetességével és okos makacsságával magának a Magyar Tudományos Akadémiának szerezte vissza az önbecsülés lehetőségét, melyet az ő alattomos kizárásával eljátszott. S mindönknek demonstrálta, hogy tisztesség, értelem, jóindulat nem föltétlenül és törvénytörően marad alul az erőszak és meghunyászkodás szentszövetségével szemben.

A „kellő alap nélkül történt” – ez volt végül a megfogalmazás – kizárást hatálytalanító határozat kelte 1956. augusztus 1. December 12-én Sántha Kálmán a Honvéd Kórházban Juhász Pál osztályán „befejezte földi pályafutását... Jóval halála előtt megmondta, hogy Debrecenben legyen a temetése. Budapestet sohasem szerette. 1956. december 19-én a levert forradalom után a behavazott debreceni köztemető dízsírhelyén helyeztük el a koporsóját. A ravatalnál őszinte beszédek hangzottak el, – a forradalom utáni megtorlások még éppen csak elkezdődtek, még nem vált közismertté, hogy mi következik.”

1958 végén állítottak sírjára fekete gránitból sírkövet. „Nem volt könnyű azokban az években fekete gránitot jutni, – nem is lehetett újat kapni. De végül mégis sikerült – írja özvegye – a gránitsírkövet felállíttatnom, és kedvenc Horatius ódám sorait rávésetnem (Iustum et tenacem propositi virum...). Tizennyolc éves koromban ezt választottam életem egyik mottójául. Sejthette az a gimnazista kislány, hogy a sors olyan férfival hozza össze, akire ráillenek ezek a sorok?”

És ez a sírkő most már ugyanúgy hozzátartozik Debrecenhez és ugyanúgy emeli, mint a város másik szélén a Csokonaié. Ezekkel a Horatius-sorokkal vált Sántha Kálmán végérvényesen és a magyar sztoicizmus sok évszázados szellemében debrecenivé: „... Non civium ardor prava iubentium / non vultus instantis Tyranni/ mente quatit solida neque auster, / dux inquieti turbidus Hadriae, / nec fulminantis magna manus Iovis: / si fractus illabatur orbis, / impavidum ferient ruinae.”

(A debreceni orvostképzés nagy alakjai: Szerk. Dr. Lampé László. 9. füzet. Debrecen, 1996.)